

Tsinova M. V. Teachers Ukrainians in American universities. Ukrainian American Association of University Professors.

The article deals with professional and personal biographical data of representatives of Ukrainian diaspora in the USA who became professors in colleges and universities of the USA. On the example of particular representatives of Ukrainian scientific intelligentsia, the experience of social adaptation in a foreign language environment is analyzed. Work of the Ukrainian American Association of University Professors which tried to support its representatives by means of information about vacancies, press materials etc., is considered.

В. Л. Цубенко

ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ УСТРІЙ ПІВДЕННИХ ПОСЕЛЕНЬ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: Південні поселення, начальник, поселенці, округ, волость.

Ключевые слова: Южные поселения, начальник, поселенцы, округ, волость.

Key words: Southern settlements, the chief, settlers, district, volost.

Нові політичні реалії та зміни, що відбулися в житті народу України після відновлення незалежності, відкрили можливості для значного розширення проблематики історичних досліджень. Це стосується й історії Південних поселень Російської імперії на території України. Актуальність теми очевидна із огляду на відсутність комплексного та системного дослідження політико-адміністративного устрою Південних поселень з 1857 до 1867 р. Політико-адміністративний устрій Південних поселень був чинником, що з'єднував у єдине ціле Новоросійське, Українське та Києво-Подільське військові поселення кавалерії. Комплексне дослідження політико-адміністративного устрою Південних поселень дозволяє глибше пізнати їх сутність як політичного організму.

Метою даної статті є створення цілісної моделі політико-адміністративного устрою Південних поселень як системи. Об'єктом дослідження є система Південних поселень у контексті внутрішньої політики Російської імперії на території України. Предметом дослідження є адміністративний поділ і структура управління Південних поселень.

Вивчення проблем історії Південних поселень тільки зараз починає набирати обертів. На початку ХХІ ст. окремих аспектів проблеми торкалися К. Ячменіхін [1], В. Луговий [2], О. Колеватов [3]. Але поза межами досліджень залишилася проблема політико-адміністративного устрою Південних поселень. Для висвітлення даної проблеми важливу роль відіграють опубліковані джерела і архівні матеріали. Особливу цінність представляють групи документів, що знаходяться у Центральному державному історичному архіві у м. Києві та Державному архіві Одеської області.

З 1859 р. до 1 січня 1867 р. Південні поселення виключалися з відомства військового міністерства. Відбулися зміни в адміністративному устрої [4]. Головне і місцеве керівництво опікувалося покращанням благоустрою поселенців [5, с. 492]. Вищий розпорядницький комітет вирішував непорозуміння між поселенцями або виправляв робочі незручності [5, с. 493]. З 1859 р. південні поселенці вступали до міністерства державного майна в управління загальних губернських, повітових управлінь, а також місцевих установ, що розглядали селянські справи [6, 7]. Вони звільнялися від громадських обов'язкових робіт, натомість обтяжувалися поземельним податком та іншими повинностями [8, арк. 12–13].

Новоутворене Південне поселення, згідно з географічним чинником, складалося з трьох частин (7 округів) і іменувалося: 1) Харківським, що утворилося з 8 округів Українського військового поселення; 2) Херсонським, до складу якого увійшли дванадцять округів і одна окрема волость Новоросійського військового поселення; 3) Києво-Подільським, що складалося з п'яти округів і однієї окремої волості військового поселення Київської та Подільської губерній (див. дод. Табл. 1). Кожне з цих поселень територіально поділялося на округи: Харківське і Києво-Подільське — на два, а Херсонське — на три. Кожному округу присвоювався свій номер. Так, до складу 1-го округу Харківського поселення увійшли: 1–4-й округи Українського військового поселення, а 2-го округу — 5–8-й округи Українського військового поселення; 1–4-й округи Новоросійського військового поселення становили 1-й округ, 5–8-й округи — 2-й округ, 9–12-й округи з окремою волостью — 3-й округ Херсонського поселення; 1–2-й округи й окрема волость

колишнього військового поселення у Київській губернії утворили 1-й округ, а 3–5-й округи колишнього військового поселення у Подільській губернії — 2-й округ Києво-Подільського поселення.

Штаби начальників чотирьох округів стали зразком для організації окружних управлінь у новому складі. Кожний округ поділявся на волості зі збереженням колишнього складу. У Південних поселеннях нараховувалося 77 волостей, з них: у 1-му і 2-му округах Харківського поселення — по дванадцять; у 1-му і 2-му округах Херсонського поселення — по дванадцять; у 3-му окрузі Херсонського поселення — тринадцять; у Києво-Подільському поселенні у 1-му окрузі — сім, а у 2-му окрузі — дев'ять. Кожна волость поділялася на сільські громади, відповідно до кількості селищ, приписаних до неї. Місцеве керування Південними поселеннями розподілялося на: головне, губернське, окружне і волосне.

Головний начальник Південних поселень з управлінням знаходився у м. Єлисаветграді. Губернські начальники поселень із управлінням розміщувалися: Харківський — у м. Чугуєві, Херсонський — у м. Єлисаветграді, а Києво-Подільський — у м. Умані. Начальники округів із управлінням перебували: 1-го округу Харківського поселення — у Новому Катеринославі; 2-го округу Харківського поселення — у Новому Борисоглебську; 1-го округу Херсонського поселення — у Новій Празі; 2-го округу Херсонського поселення — у Новому Миргороді; 3-го округу Херсонського поселення — у Новій Одесі; 1-го округу Києво-Подільського поселення — у м. Маньківка і 2-го округу Києво-Подільського поселення — у м. Грановім (див. дод. Табл. 1). Волосні начальники і сільські управи розміщувалися згідно з розпорядженням головного начальника, переважно на колишніх місцях.

Для документування та організації роботи з документами з управління поселеннями при головному начальнику була створена особлива канцелярія, якою управляв чиновник у штаб-офіцерському чині.

Склад канцелярії визначався штатом. При головному начальнику перебували: головний архітектор з помічником, землемір, головний лікар. Головний архітектор завідував справами по будівельній частині, складав і перевіряв технічні звіти,

перевіряв будівельні роботи. Землемір виконував розпорядчі, виконавчі та наглядові функції щодо діяльності межового відділення та відповідав за зберігання межових документів. Військові поселенці звільнялися від сплати мита за плани і межові книги на землі в округах військового поселення [9, с. 193]. Командування кожним поселенням здійснював начальник поселення, призначений згідно з клопотанням головного начальника, з найвищого дозволу.

При губернських начальниках поселень знаходилися по одному чиновнику у штаб-офіцерському званні для особливих доручень. Здійснення організації та удосконалення діловодства, обліку і реєстрації кореспонденції, збереження документальних матеріалів і створення архівного фонду забезпечувала власна канцелярія при начальнику поселення, підпорядкована секретарю, який підлягав і безпосередньо звітував перед начальником. Грамоти, що зберігалися в окружних управліннях про влаштування колишніх округів військових поселень, передали на зберігання у Державний архів [10, арк. 2]. Головний начальник формував штатний розклад поселень. Відповідно до Положення він призначав начальників поселень, чиновників з особливих доручень і секретарів згідно з поданням місцевих начальників. Інші чиновники канцелярії призначалися власним розпорядженням начальників поселень. Начальники поселень призначали штаб-офіцерів на посади начальників округів. Таких начальників було 7, відповідно до кількості округів.

Начальник округу призначав одного з волосних начальників на території округу на посаду помічника начальника. У зазначеній волості перебувало окружне управління. Роботу з документаційного обслуговування при окружних начальниках виконувала канцелярія під керівництвом письмоводителя і землеміра. До складу канцелярії входили також: два топографи, які займалися справами із межування землі та землепорядкування і два кондуктори, які займалися будівельними роботами. Начальники округів призначали одного лікаря і одного ветеринарного лікаря. Загальний склад окружного правління визначався штатом. Волостю завідував волосний начальник штаб- або обер-офіцер. Начальники округів призначали волосних начальників. Вони затверджувалися на цих посадах найвищими наказами з подання вищого начальства.

Волосні управи засновувалися, згідно з порядком, установленим для сільських управ удільного відомства. Волосні управи, відповідно до чисельності поселенців, які знаходилися у їхньому веденні, поділялися на три розряди. Волостями 1-го розряду вважалися ті, які мали від 3 тис. 500 до 5 тис. і більше осіб, 2-го розряду — від 2 тис. 500 до 3 тис. 500 осіб, 3-го розряду — від 1 тис. 500 до 2 тис. 500 осіб. Волосна управа перебувала під керівництвом волосного начальника і складалася з голови, 2 засідателів, 2 сумлінних (для безконфліктного вирішення між поселенцями непорозумінь і скарг) і писаря [5, с. 473]. Посадові особи волосних управ отримували жалування за рахунок громадського збору, відповідно до розрядів волостей, за особливим розкладом. У веденні волосної управи перебували: сільські старости і десяцькі. Сільський староста обирався у кожному поселенні, а десяцький — при десятих дворах. До складу сільського управління входили також збирачі податків і наглядачі сільських запасних магазинів. Посадові особи сільських управ, за винятком волосного начальника, обиралися із поселенців сільськими громадами, на підставі ухвалених для цього правил. Волосні писарі призначалися після обрання начальника округу переважно із поселенців. У разі відсутності поселенця, здатного займати посаду писаря, призначали вільнонайманих. Усіх молодших писарів, які займали керівні посади у військових поселеннях, прирівнювали до інших писарів військового відомства в унтер-офіцерському званні [11].

На керівні посади поселення призначали як військових, так і цивільних чиновників. Утримання посадовців, а також тарифний пенсійний розряд визначалися штатами.

Розглянемо права і обов'язки керівників, службовців та поселенців. Головний начальник Південних поселень відповідно до покладених на нього завдань: 1) забезпечував добробут поселенців; 2) здійснював контроль за виконанням чинного законодавства з питань реорганізації поселення, у випадках, визначених законодавством, видавав нормативні акти з адміністративних питань та роботи керівного складу; 3) організовував заступництво і заохочення землеробства та промислів у поселеннях; 4) забезпечував належний порядок і ремонтування усіх державних будинків на території округів; 5) здійснював контроль за збереженням у поселеннях лісів і правильне ве-

дення лісового господарства; 6) узгоджував програми з охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення; 7) звітував перед вищим керівництвом про використання бюджетних асигнувань на ремонтні і будівельні роботи, про загальні витрати; 8) складав кошториси на кожні три роки для визначення поземельного податку і щорічний кошторис про витрати з відсотків господарського капіталу; 9) розробляв пропозиції щодо вдосконалення законодавства та у встановленому порядку вносив їх на розгляд до урядових чиновників [5, с. 474].

Компетенція і права головного начальника Південних поселень щодо чиновників і службовців підвідомчого йому управління, у відносинах з урядовими особами прирівнювалися до прав командира окремого корпусу у мирний час. Компетенція і права начальників поселень щодо чинів, їм підвідомчих, і у відносинах з урядовими особами прирівнювалися до прав військових губернаторів. Начальники поселень зобов'язані були здійснювати контроль за застосуванням законодавства і точним виконанням у поселеннях урядових розпоряджень; управління господарською і поліцейською частинами на території своїх округів. Права і обов'язки начальників округів прирівнювалися до прав і обов'язків керівників удільних контор.

Волосні начальники безпосередньо виконували розпорядження окружних начальників і здійснювали контроль за точним і неодмінним виконанням поселенцями повинностей. Вони виконували свої обов'язки і доручення за допомогою особистих наполягань і дій, направляли навіть особисті повідомлення начальникові округу, переважно в усній формі, а іноді і в письмовій. Їх компетенція і права визначалися місцевими наказами головного начальника. Волосні начальники очолювали волосні розправи. Їхні обов'язки прирівнювалися до обов'язків голів сільських управ удільного відомства. Волосні начальники мали право на розгляд начальства призначати депутатів з підготовки слідчих справ.

Обов'язки і повноваження членів сільських управ прирівнювалися до обов'язків посадовців удільного відомства. До компетенції сільських начальників і управ не входили справи з регулювання та управління у сфері лісових відносин.

Положення про нове влаштування поселення визначало поліцейський і судовий устрій Південних поселень. Так, назви

Єлисаветградської та Уманської військових поліцій змінили. Напівроти, які входили до складу поліції, було перейменовано у поліцейські команди [12, с. 41].

Завданням судочинства був захист прав та інтересів поселенців у сфері правових відносин від порушень з боку органів влади, посадових і службових осіб, інших суб'єктів поселення. Спори та суперечки поселенців з господарських і адміністративних питань вирішувалися в адміністративному (місцеві органи влади) чи судовому порядку [5, с. 475]. Попереднє слідство здійснювали службові особи: старости та їхні заступники. Суперечки і позови між поселенцями, які не в змозі був вирішити сільський староста, розглядав так званий сумлінний, зокрема, методом примирення. Якщо конфлікт не врегулювався, сумлінний доповідав про справу волосному начальнику. Він також прагнув переконати протилежні сторони примиритися, у противному випадку поселенців викликали до волосної управи.

Волосна управа представляла першу сходинку місцевого суду поселенців. Тут розбиралися і остаточно вирішувалися непорозуміння. Рішення волосної управи виконувалося, якщо воно не було оскаржене у визначеному законом порядку.

Начальник округу повторно розглядав справи, які не набрали законної сили, скарги на рішення волосної управи і скарги на посвідчення заповіту. Справи по скаргах на рішення окружного начальника розглядалися і остаточно вирішувалися начальником поселення. Скарги на рішення начальника поселення подавали головному начальнику Південних поселень. Рішення головного начальника було остаточною і оскарженню не підлягало.

Судочинство здійснювалося судами загальної юрисдикції, у випадках, коли карні справи поселенців були порушені на підставі кріпосних актів і інших документів, складених і посвідчених у громадських місцях, або у нотаріусів і маклерів, у разі відмови поселенців розглядати справи у місцевих органах влади, а також коли спірні справи і позови виникали у поселенців щодо осіб інших відомств.

У суперечках і позовах поселенців з особами інших відомств місцеве керівництво обмежувалося заходами щодо примирення сторін. У противному разі ці суперечки і позови надходили на загальних підставах до судового розгляду.

Рішення місцевих органів влади з карних справ виконував сільський староста, який діяв під безпосереднім наглядом волосного начальника або волосного голови; рішення суду — на підставі законів.

Сутність провин поселенців і міра покарання були визначені згідно з правилами для управління удільними селянами.

Кримінальні справи про злочини або провини поселенців залежно від обставин справи, кваліфікації злочину, місця його вчинення, суб'єкта злочину розглядалися: 1) місцевими органами влади; 2) земською або міською поліціями, 3) судами загальної юрисдикції.

За порушення громадського порядку, недбалство і лінощі у господарстві та сільськогосподарських роботах волосний начальник або управа призначали покарання у вигляді арешту на три дні, грошового штрафу, наряду на роботу для мирських потреб або тілесні покарання. Начальник округу і вищі органи місцевої влади за такі порушення посилювали покарання, зважаючи на ступінь провини: покарання різкими при мирському сході або лише у присутності волосної управи [5, с. 475].

Для зручності у розгляді справ головний начальник поселень складав з начальниками губерній проект зміни розмежування повітів. Так, у 1858 р. київський військовий губернатор, подільський і волинський генерал-губернатор повідомили, що головний начальник Південних поселень клопотав щодо задоволення вимоги поселеного керівництва Подільської губернії про переведення повітових управлінь із м. Летичева Подільської губернії у м. Меджибож [13, арк. 20].

Отже, Південні поселення в Україні були необхідним компонентом політики царського уряду Російської імперії у другій половині XIX ст. До того ж створення Південних поселень зіграли позитивну роль у господарському розвитку України. Військо-поселенська система вичерпала свої ресурси і можливості лише в ході підготовки буржуазних реформ другої половини XIX ст. Зображена модель політико-адміністративного устрою Південних поселень свідчить про зв'язок між усіма його елементами територіальної та управлінської структури.

Джерела та література

1. Ячменихин К. М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия / К. М. Ячменихин. — Чернигов : Сіверянська думка, 2006. — 444 с.
2. Луговий В. Б. Військові поселення на Правобережній Україні (1836–1866): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В. В. Луговий. — Л., 2009. — 20 с.
3. Колєватов О. О. Слобідсько-Українські військові поселення російської армії в 1817–1832 рр.: адміністративно-господарська структура: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О. О. Колєватов. — Чернігів, 2007. — 20 с.
4. Об упразднении управления Южными поселениями // Полное собрание законов Российской империи. Собрание I. (далі — ПСЗ РИ. I.). — СПб., 1868. — Т. 41. 1866. — Отд. 1. — № 43677. — С. 56–57.
5. Положение о новом устройстве военного поселения кавалерии // ПСЗ РИ. II. — СПб., 1857. — Т. 32. 1857. — Отд. 1. — № 31920. — С. 471–493.
6. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 7. — Оп. 1. — Спр. 801.
7. ДАОО. — Ф. 7. — Оп. 1. — Спр. 790.
8. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДІА України у м. Києві). — Ф. 1316. — Оп. 1. — Спр. 4.
9. О невзыскании пошлин с планов и межевых книг на земли, замежеванные в округи военного поселения // ПСЗ РИ. II. — СПб., 1833. — Т. 7. — 1832. — Отд. 1. — № 5283. — С. 192–193.
10. ЦДІА України у м. Києві. — Ф. 445. — Оп. 1. — Спр. 128.
11. О считании писарей, состоящих в управлении округами военного поселения и пахотных солдат, в унтер-офицерском звании // ПСЗ РИ. II. — СПб., 1843. — Т. 17. — 1842. — Отд. 2. — № 15211. — С. 42.
12. Об оставлении управления городами южных поселений на прежнем основании, и о некоторых переменах по Елисаветградской и Уманской полициям // ПСЗ РИ. II. — СПб., 1861. — Т. 34. 1859. — Отд. 1. — № 34073. — С. 41–42.
13. ДАОО. — Ф. 7. — Оп. 1. — Спр. 114.

Анотації

***Цубенко В. Л.* Политико-административное устройство Южных поселений: организационно-правовой аспект.**

В статье на базе широкого круга архивных и опубликованных источников впервые создана целостная структурно-функциональная модель органов политико-административного управления Южных поселений на территории Украины. Выяснена связь между всеми элементами территориальной и управленческой структур Южных поселений.

***Tsubenko V. L.* Political and administrative structure of the Southern settlements: organizational and legal aspect.**

In the given paper there is offered the first complete structurally functional model of bodies of politico-administration managerial control of Southern settlements in the territory of Ukraine reconstructed from a wide range of the archival and published sources for. Communication between all elements of territorial and administrative structures of Southern settlements is found out.

Додаток

Таблиця 1

Управління Південним поселенням (1858–1867)

Головний начальник Південного поселення з управлінням знаходився у м. Єлисаветграді			
Канцелярія: керівник канцелярії у штаб-офіцерському чині; головний архітектор з помічником; землемір; головний лікар			
Поселення (всього – 3):			
Харківське поселення		Херсонське поселення	
Начальники поселень з 1 чиновником для особливих доручень, у штаб-офіцерському званні; канцелярія: секретар		Кієво-Подільське поселення	
– у м. Чугуєві		– у м. Єлисаветграді	
Округ (всього – 7):			
Начальники округів (штаб-офіцер)			
1-го округу – у Новому Катеринославі	2-го округу – у Новому Борисоглбському	1-го округу – у Новій Празі	2-го округу – у Новому Миргороді
		3-го округу – у Новій Одесі	1-го округу – у м. Маньковка
Округне управління: канцелярія: письменник; землемір; 2 топографи; 2 кондуктори; 1 лікар; 1 ветеринарний лікар			
2-го округу – у м. Грановому			

Закінчення таблиці 1

Волость (всього — 77)				
Волосні начальники (штаб- або обер-офіцер)				
12 волостей	12 волостей	12 волостей	13 волостей	9 волостей
1-го розряду (від 3 тис. 500 до 5 тис. і більше осіб)	2-го розряду (від 2 тис. 500 до 3 тис. 500 осіб)	3-го розряду (від 1 тис. 500 до 2 тис. 500 осіб)		
Волосні управи: голова; 2 засідателя; 2 сумлінних; 1 писар				
Населені пункти (поселення)				
Сільські управи:				
Сільські старости і десяцькі (при десяти дворах); збирачі податків; наглядачі сільських запасних магазинів				

Таблицю складено за даними: Положення о новом устройстве военного поселения кавалерии // ПСЗ РИ. П. — СПб., 1857. — Т. 32. — 1857. — Отд. 1. — № 31920. — С. 473-475; ЦДА України у м. Києві. — Ф. КМФ 12. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 1, 2.